

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science

Yıl: 5, Sayı: 30, Kasım 2018, s. 1-5

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, meliacik63@kku.edu.tr

TECRİD SANATI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özet

Söz ve mana sanatlarının örneklerle açıklandığı belâgat kitapları bazı sanatların farklı isim ve tasniflerle verilebildiği kitaplardır. Osmanlı sahasında Tanzimata kadar medreselerde klasik biçimde okutulan belâgat konuları Tanzimattan sonra mekteplerde Batılı usule göre de verilmeye başlanmış, ders notları da kitaplara dönüştürülmüştür. Bu kitaplar medreselerde okutulan Arapça belâgat kitaplarına dayanmakla beraber şekil ve muhtevaca farklı olabilmektedir. Kaynak olarak genellikle Sirâcuddîn-i Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'u ile bunun şerh veya özetlerine dayanan bu kitaplarda yeni sanatlara da yer verilmiştir. Belâgat kitaplarında açıklanan mana sanatlarından birisi de *tecrîd* olup kitapların çoğunda bugünkü *tecrîd* tarifine göre farklı biçimde geçmektedir. Bu sanat iki türlü tarif edilmiş olup ya mübâlağa amacıyla bir vasfa sahip bir şeyden tam o varlık gibi bir varlığın tasavvur edilmesi; ya da insanın kendi şahsını kastederek muhatap sözünü kullanmasıdır. Günümüzde, bir şairin kendisini ayrı bir kişi yerine koyarak ona hitap etmesi olarak açıklanan *tecrîd*, Arapça temel belâgat kitaplarıyla Osmanlı belâgat kitaplarının çoğunda birinci tarifi ile öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tecrîd, sanat, belâgat kitapları, tarif, tasnif.

AN EXAMINATION ON ART OF TECRID

Abstract

The books of the rhetoric which are explained with examples of the word and meaning arts are the books where some arts can be given with different names and classifications. Keywords: Tecrid, art, rhetoric books, definition, classification. The subjects of the rhetoric, which were taught in classical form in the madrasas in the Ottoman field until the Tanzimat, were given in schools by western method after Tanzimat and the lecture notes were converted into books. Although these books were based on Arabic rhetoric books in madrasas, they were different in

form and content. These books, which are generally based on Miftah al-Ulum of Sirajuddin-i Sekkaki and its annotations or summaries, have also included new arts. One of the arts described in the rhetoric books is tecrid, and in most of the books pass in different ways according to today's description. This art has been described in two sorts: to envision an entity of something skilled; or that man uses the word of the other. Today, in this art a poet addresses him by putting himself as a separate person. He has come to the forefront with his first recipe in most of the Ottoman rhetoric books and basic books of Arabic.

Keywords: Tecrid, art, rhetoric boks, description, classification.

GİRİŞ

Sözü en uygun şekilde karşdakine anlatma konularını ele alan belâgat: “Lisanın fesahatine uymak şartıyla bir manayı, sözlerini hâlin gereğine uygun kılarak, çeşitli yollarla söylemek ve ifadeyi, kelimelerle parçaların uyumunu gözetip kulak ve kalbe hoş gelecek şekilde birleştirme kaideleridir. O, konuşmanın açıklıkla birlikte tekellüf, tasannu, muğlaklık ve tevilden uzak olarak hâlin gereğine uygun olmasıdır (M.Rıfat, 1308:11; A.Süreyya, 1303:69). Me’ânî, beyân, bedî’ olarak üç kısma ayrılan belâgat ilminde edebî sanatlar *bedî’* bölümünde açıklanmıştır. Bu alanda yazılan eserler genellikle Siracüddin-i Sekkâkî’nin (ö.1228) *Miftahu’l-Ulûm*’una dayanmış, bu eserden hareketle Hatib el-Kazvî (ö.1339) *Telhîsü’l-Miftâh*’ı yazmış, bu esere de şerh ve haşiyeler yazılıp bunların da en önemlisi Sadeddin Teftazânî (ö.1390)’nin *el-Mutavvel*’i olmuştur. *Muhassinât-ı lafziyye ve maneviyye* adı verilen edebî sanatlar belâgat kitaplarında çoğu defa şahsi tarif ve tasniflerle açıklanmış; bazı sanatlar her kitapta yer alırken, bazıları sadece birkaç kitapta yer almıştır. Arap veya Latin harfleriyle basılmış belâgat kitaplarının hepsinde yer almayan, yer aldıklarında da aynı şekilde tarif ve tasnif edilmeyen sanatlardan birisi de *tecriddir*.

Tecrîd

Lügatte “kuraklık bir yeri nebattan hâlî kılmak; bir şeyin kabuğunu soymak; derinin tüylerini koparıp kavlatmak; pamuğu ditmek; kılıcı kınından sıyırmak; yazıyı noktasız ve irapsız yazmak” (Asım, 1305:I/585) gibi anlamlara gelen *tecrîd*, bir belâgat terimi olarak, vasıflı bir şeyden mübâlaga amacıyla, o vasfa benzeyen başka bir şey tasavvur etmektir. *Tecrîd*, gayr-i hitâbî ve hitâbî olarak iki kısım olup hitâbî, başkasına hitap edip kendisini kastetmektir ve bu da mahz ve gayr-i mahz olarak iki kısımdır. *Tecrîd-i mahz*, başkasına hitap edip nefsinin kastetmektir (Süleyman Paşa, 1289:II/25). *Tecrîd*, insanın kendi sıfatlarında kendisine benzer bir başka şahsı alıp ona hitap etmesidir (İ.Ankaravi, 1284:142).

Belâgat kitaplarında Tegrîd

Sekkâkî (ö.1229)’nin *Miftâhu’l-Ulûm*’u ile onun şerh veya özetini esas alarak yazılmış olan belâgat kitapları Osmanlı medreselerinde de bu silsile ile okutulmuştur. Kazvî (ö.1338) *Telhîsü’l-Miftâh*’ı, Teftazânî (ö.1390) *el-Mutavvel*’i, Cürçânî (ö.1413) *Hâşiyeye ale’l-Mutavvel*’i bir silsile hâlinde *Miftâhu’l-Ulûm*’u açıklamak üzere yazmışlardır. *Tecrîd* sanatı bu kitaplardan *Telhîsü’l-Miftâh* ve onun şerhi *el-Mutavvel*’de açıklanmış, Osmanlı belâgat kitapları da bu sanatı bu kitaplardan hareketle açıklamışlardır. Bu çalışmada on belâgat kitabı incelenmiş olup, bunlar: Kazvî’nin *Telhîsü’l-Miftâh*’ı, İsmail-i Ankaravî’nin *Miftâhu’l-Belâga ve Misbâhu’l-Fesâha*’sı, Ahmed Hamdî’nin *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*’si, Süleyman Paşa’nın *Mebâni’l-*

İnşâ'sı, Saîd Paşa'nın *Mizânü'l-Edeb*'i, İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman'ın *Belâgat-i Osmâniyye*'si, Abdurrahman Süreyya'nın *Mizânu'l-Belâga*'sı, Mehmed Rif'at'ın *Mecâmîü'l-Edeb*'i, Muallim Naci'nin *Istılâhât-ı Edebiyye*'si, Tahir Olgun'un *Edebiyat Lügati*'dir.

Kazvinî (ö.1338)'ye göre: “*Vasıflı olan bir şeyden, ona benzeyen başka bir şeyi, onun kemâlini mübalağa için tasavvur etmek*” olan tecrîd sanatı İsmail-i Ankaravî (ö.1630)'ye göre: “*İnsanın kendi nefisinden sıfatta kendine benzer bir başka şahsı alıp ona hitap etmesidir.*” Kazvinî'nin tarifini tercüme eden Ahmed Hamdî (ö.1890)'ye göre: “*Tecrîd, vasıflı bir şeyden o sıfatta buna benzer başka bir şeyi onda mübalağa için almak olup hitâbî ve gayr-i hitâbî diye iki kısımdır.*” Süleyman Paşa (ö.1892) buna benzer şekilde: “*Tecrîd, vasıflı bir şeyden o sıfatta buna benzer başka bir şeyi onda o sıfatın kemalini mübâlagaya için yapıp gayr-i hitâbî ve hitâbî diye iki kısımdır. Tegrîd-i hitâbî, başkasına hitap edip nefisini kastetmek olup o da mahz ve gayr-i mahz diye iki kısımdır. Tegrîd-i mahz başkasına hitap edip kendini kastetmektir. Tegrîd-i gayr-i mahz kendine ve gönlüne hitap edip kendi kendiyile söyleşmektir*” demiştir. Said Paşa (ö.1890): “*Tegrîd, arap edebiyatında çeşitli yönlerde kullanılıp dilimizde bunların hepsi kullanılmaz. Bu yönlerin birisi; konuşan, vicdânî bir etkilenmeyle akli olmayan bir şeyden hitap edilebilir bir insan tahayyül edip onu muhatap edinir. Diğer, konuşan kendini bir başka şahıs yerine koyarak ona hitaben söz söyler. Bazen konuşan kendini insan dışında bir şey farzederek ana hitaben söz söyler.*” diyerek Kazvinî'nin tarifini yorumlayarak vermiştir. İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman kısaca: “*Tegrîd, konuşanın kendini başka bir şahıs veya insan dışında mahlukat yerine koyup söyleşmesidir.*” demiştir. Abdurrahman Süreyya (ö.1904)'ya göre: “*Tegrîd, mübâlagadan dolayı vasıflı bir şeyden diğerini tasavvur etmektir ve iki türlüdür. Biri, teşbîh yoluyla olan teşbîh-i tegrîdîdir. İkincisi, konuşanın aşırı hayretten dolayı, konuşma özelliği olmayan cisimlerden akıllı bir şahıs tasavvur ederek onunla söyleşmesi, ve konuşanın kendisini bir başkası yerine koyarak onunla çeşitli şekillerde söyleşmesi, şeklinde iki türlüdür.*” Mehmed Rif'at (ö.1907), Süleyman Paşa'ya yakın: “*Tegrîd, vasıflı bir şeyden o vasıfta bu şeye benzer başka bir şeyi tasavvur etmektir ki hitâbî ve gayr-i hitâbî diye iki türlüdür. Tegrîd-i gayr-i hitâbî, kendisinde hitap yolu olmadan yapılan tegrîddir. Tegrîd-i hitâbî, mahz ve gayr-i mahz diye iki türlü olup, tegrîd-i mahz, gayra hitap edip kendini kastetmek; tegrîd-i gayr-i mahz, nefisine, gönlüne veya nefisini ve gönlünü başkasına teşbihle ona hitap etmektir.*” tarif ve tasnifini yapmıştır. Tahir Olgun (ö.1951): “*Tegrîd, bir şâirin kendini ayrı bir kişi farzederek ona hitâb etmesi olup, bu hitaplar ey Fuzûlî, Nedîmâ veya ey dil!, ey gönül! gibi kelimelerle yapılır.*” demiştir. Muallim Naci (ö.1893) tegrîd sanatına yer vermemişse de: “*Hazfa tegrîd adını verenler bu sıfatı müştemil olan eserlere mücerred derler*” diyerek, hazf bahsi içinde, konusu tamamen farklı bir terimden bahsetmiştir.

İncelenen 10 belâgat kitabında tegrîd sanatının tarif ve tasnifi:

Kazvinî, <i>Telhisü'l- Miftâh</i>	<i>ve minhü't-tecrîd ve hüve en yenteziu min emri zî sıfati emri âhar misluhu fihâ mubâlagati li-kemâlihâ fihi ve hüve aksâmi minhâ mâ-yekûnu bi-meni 't-tecrîdiyyeti</i> (vrk. 45a) Vasıflı olan bir şeyden, ona benzeyen başka şeyi, kemâlini mübalağa için almaktır.
İsmail-i Ankaravî <i>Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha</i>	Tegrîd birkaç kısımdır insânın kendü nefisine hitâb eylemesi bu kısımlardandır yani tegrîd oldur ki insân kendü nefisinden sıfâtda kendüye mümâsil bir şahs-ı âhar nez' eyleyüp ana hitâb eyleye (s.142).
Ahmed Hamdî: <i>Belâgat-ı Lisân-ı Osmâni</i>	Tegrîd: Zî-sıfat olan bir emrden yine ol sıfatda emr-i mezbûre mümâsil emr-i âhar intizâna derler. Bu da emr-i mezbûrda mubâlagaya için îrâd olunur, bu dahi hitâbî ve gayr-i hitâbî ikiye munkasimidir. (s.101)
Süleyman Paşa, <i>Mebâni'l-İnşâ</i>	Tegrîd: Zî-sıfat olan bir emrden yine o sıfatdan emr-i mezbûra mümâsil bulunan emr-i âhar intizâ' etmege derler bu da o sıfatın emr-i mezbûrda kemâlini mübâlagaya için îrâd olunur ki ke-enne o sıfat ile ittisâfdan mevsûf-ı âharın emr-i mezkûrdan sıfat-ı mezbûre sebebiyle

	intizâ sıhhat derecesine bâliğ ola. Tecrîd iki kısımdır biri gayr-i hitâbî ve diğeri hitâbî. Tecrîd-i hitâbî: Gayra hitâb edip nefsinin murâd etmege derler ki bu da iki kısımdır biri mahz ve diğeri tecrîd-i gayr-i mahz'dır. Tecrîd-i mahz gayriye hitâb edip nefsinin murâd etmege derler. Tecrîd-i gayr-i mahz, nefsinin ve gönlüne hitâb etmek ve kendi kendisi ile muhâtaba edişmeğidir. (II/s.25-26)
Sa'îd Paşa, <i>Mizânü'l-Edeb</i>	Tecrîd: Şu san'at edebiyât-ı arabiyede vücûh-ı adîde ile müsta'mel olup lisânımızda vücûh-ı mezkûrenin hepsi müsta'mel değıldir. Vücûh-ı müsta'melenin birisi mütekellim, tessür-i vicdânîye binâen zevî'l-ukûlden olmayan bir şeyden kâbil-i hitâb bir insân nez' ü tahayyül ederek anı muhâtab ittihâz etmesidir. Diğeri vech, mütekellim nefsinin bir şahs-ı âhar makâmına ikâme ile ana hitâben söz söylemesidir. Bazen mütekellim nefsinin insânın gayri bir şey farz ederek ana hitâben söz söyler. Tecrîdin iltifâta âid olan ba'zı ciheti ilm-i me'ânî bâbında zikr olunmuşdur. (s.356)
İbnülkâmil Mehmed Abdurrahman: <i>Belâgat-i Osmâniyye</i>	Tecrîd: İnsândan gayri kâffe-i mahlûkât, hattâ bi'z-zât mütekellim, nefsinin şahs-ı âhar makâmına ikâme ile envâ'-ı mükâlemâtta bulunmakdır. (s.65)
Abdurrahman Süreyya: <i>Mizânü'l-Belâga</i>	Tecrîd: Lugatçe soymak, kılıç çekmek demek olup istilâhça mübâlâga nüktesine mebnî bir emr-i zî-sıfatdan diğeri nez' ü tecrîd etmeğidir. Bu da iki sûretle müyesser olur birincisi teşbîh tarikiyledir: <i>Zeyd gibi rezîl bir adama ben hiç yüz verir miyim, Bekir gibi fâzıl bir zâta hiç ben görüşmek istemez miyim?</i> gibi ki burada Zeydin rezâletde, Bekirin fazîletde ilerilediğini îmâ için her birinden diğeri bir zât nez' ü tecrîd olunarak li-ecli'l-mubâlâga kendülerine teşbîh edilmişdir. Bu misillülere teşbîh-i tecrîdî itlâk olunur. İkincisi dahi iki vech üzere cârîdir, evvelâ: Mütekellim kemâl-i tevellüh ü tahayyüründen nâşî ecsâm-ı gayr-i nâtikadan bir şahs-ı âkil nez' ü tecrîd ederek karşısına alır, emr eder, nehy eder, teşvîk eder, tevbih eder, nevâziş eder, darılır, gücenir, hiddet eder, tesellî verir, hulâsa hiçbir yâr-ı vefâdârına söyleyemeyeceği esrârı birer birer söyler hasbihâl eder, teşeffî-i sadra çalışır, kendi tâli'-i nâ-sâziyla pençeleşir. Sâniyen: Mütekellim kendi nefsinin bir diğeri nez' ü tecrîd ederek âmirâne, nâhiyâne, müşevvikâne, mültefitâne müvebbihâne sözlerle gâh nefsinin taltîf, gâh tevbih, gâh teşvîk eder, azarlar, ağladır, güldürür, derûnun âlâm u ekdârını bu vâsıta ile boşaldır. (s.376-379)
Mehmed Rif'at, <i>Mecâmü'l-Edeb</i>	İrcâ' unvânı altında sanâiyi'-i ma'neviyye (Tecrîd. İltifât. Rucû') Tecrîd: Zî-sıfat olan bir emrden o vasfda emr-i mezkûra mümâsil bulunan emr-i ahiri intizâ' etmeğidir ki hitâbî ve gayr-i hitâbî nâmlarıyla iki dürlüdür. Tecrîd-i gayr-i hitâbî: Kendisinde hitâb tariki olmayarak yapılan tecrîddir. Tecrîd-i hitâbî: Bir kelâmın zâhiri gayra ve bâtını nefse hitâb olunduğu takdirde tevessü'-i hâl etmek ve medh ü zem veya sâir bir vasf icrâ olunduğu hâlde gayri bir kimsenin muhâtab ittihâzında nefsinin üzerine temekkün etmek gibi fevâidi hâvî olandır ki bu tecrîd-i mahz ve gayr-i mahz nâmlarıyla iki dürlüdür. Tecrîd-i mahz, gayra hitâb edip nefsinin murâd etmeğidir. Tecrîd-i gayr-i mahz, nefsinin ve gönlüne veyahud nefsinin ve gönlünü âhara teşbîh ile ana hitâb etmeğidir. (s.354-356)
Muallim Naci, <i>Istulâhât-ı Edebiyye</i>	Hazfa tecrîd nâmını verenler bu sıfatı müstemil olan âsâra mücerred derler. (s.215)
Tahir Olgun, <i>Edebiyat Lügati</i>	Tecrîd: Bir şâirin kendini mücerred bir şahıs, yani ayrı bir adam farzederek ona hitâb eylesmesidir. Bu hitâblar <i>ey Fuzûlî, Nedimâ</i> tarzında oldukları gibi <i>ey dil!, ey gönül!</i> gibi kelimelerle de yapılırdı. (s.134)

SONUÇ

Belâgat terimi olarak, vasıflı bir şeyden mübâlâga gayesiyle, o vasfa benzeyen başka bir şey tasavvur etmek olan tecrîd, belâgat kitaplarında bir silsile hâlinde Kazvinî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ından hareketle tarif ve tasnif edilmiştir. Bugünkü tarife göre, insanın kendi sıfatlarında kendisine benzer bir başka şahsı alıp ona hitap etmesi, demek olan tecrîd sanatı, her belâgat kitabında yer almamış bir sanattır. Bu sanat her ne kadar *Telhîsü'l-Miftâh*'a istinaden tarif ve tasnif edilmişse de muhtemelen tercüme ve yorum farkları sebebiyle tarif ve tasnif kayması ve genişlemesine uğramış bir sanattır. Mesela bu sanat için: 'İnsanın kendi sıfatlarında kendisine benzer bir başka şahsı alıp ona hitap etmesi' denilmiş olması, *Telhîsü'l-Miftâh*'ta geçen: "Vasıflı olan bir şeyden, ona benzeyen başka şeyi, kemâlini mübâlâga için almaktır." tarifinin yorumlanıp açıklanmış hâli gibidir. Ayrıca bazı kitaplarda geçen: *Tecrîd-i hitâbî* ve *tecrîd-i gayr-i hitâbî* türleri ile, *tecrîd-i hitâbî*'nin de kendi içinde *mahz* ve *gayr-i mahz* diye ikiye

ayrılması, kaynak kitap durumundaki *Telhîsü'l-Miftâh*'ta geçen bir tarif ve tasnif değildir. Öte yandan, kitaplarda tecrid adı farklı anlamlarda da geçmiş olup, *hazfa* tecrid adı verilerek bu sıfatı kapsayan eserlere de mücerred denilmiştir.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Süreyya (1303), *Mîzânü'l-belâga*, İstanbul.
- Ahmed Cevdet Paşa (1307), *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Ahmed Hamdî (1293), *Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*, İstanbul:Matbaa-i Âmire.
- Ahmed Reşid (1328), *Nazariyyât-ı Edebiyye*, İstanbul.
- Ankaravi, İsmail (1284), *Miftâh-ül-Belâga ve Misbâhu'l-fesâha*, İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.
- İbnü'l-Kâmil Mehmed Abdurrahman (1309),(*Tertîb-i cedîd*) *Belâgat-i Osmâniyye*, İstanbul: Kaspar Matbaası.
- Kazvinî, Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân, *Telhîsü'l-Miftâh*, Adana İl Halk Kütüphanesi, 01Hk 91/2.
- Mehmed Rif'at (1308), *Mecâmiü'l-Edeb (3 cilt)*. İstanbul.
- Muallim Naci (1307), *Istîlâhât-ı Edebiyye*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası.
- Mütercim Âsım (1305), *el-Okyânûsü'l-Basît fi-Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, İstanbul.
- Olgun, Tahir (1936), *Edebiyat Lügati*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul.
- Recâizâde Mahmud Ekrem (1299), *Ta'lîm-i Edebiyyât*. İstanbul: Mihran Matbaası.
- Ruscuklu Mehmed Hayri (1308), *Belâgat*, İzmir.
- Said Paşa (1305), *Mîzânü'l-Edeb*, İstanbul.
- Siracüddin Sekkâkî (1987), *Miftâhu'l-Ulûm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Süleyman Paşa (1289), *Mebâni'l-İnşâ II*, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, İstanbul.
- Sürûrî, Mustafa, *Bahru'l-Ma'ârif*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 19 HK 2114.